

TARİHİN EN UZUN ŞİİRİ

SEDAT BORNOVALI

Tarihin En Uzun Şiiri

AYASOFYA

Sedat Bornovalı

TİMAŞ YAYINLARI | 4869

Kültür Tarihi | 27

EDİTÖR

Zeynep Berktaş

Selim Ahmetoğlu

KAPAK TASARIMI

Yasin Çetin

ÖN KAPAK RESMİ

Aya Sofya The Dryden Album fol. 055r

Master and Fellows of Trinity College Cambridge

ARKA KAPAK RESMİ

Wilhelm Salzenberg

Altchristliche Baudenkmale von Constantinopel

vom V. bis XII. Jahrhundert

SAYFA TASARIMI

Çelebi Şenel

1. BASKI

Mart 2020, İstanbul

ISBN

ISBN 978-605-08-3242-6

TİMAŞ YAYINLARI

Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,

Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul

Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

facebook.com/timasyayingrubu

twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 12364

BASKI VE ÇİLT

Mega Basım

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No:3 Baha İş Merkezi

Avcılar / İstanbul

Telefon: (0212) 412 17 00

Matbaa Sertifika No: 44452

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.

İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Sedat Bornovalı

İstanbul Özel İtalyan Ortaokul ve Lisesi'nin ardından Boğaziçi Üniversitesi'nde Turizm İşletmeciliği, İstanbul Üniversitesi'nde Sanat Tarihi ve Coğrafya eğitimi aldı.

İstanbul Teknik Üniversitesi'nden ise Mimarlık Tarihi dalında Yüksek Lisans ve Doktora dereceleri bulunuyor.

Nişantaşı Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Dr. Sedat Bornovalı birikimini mimarlık tarihi dersleri vererek gençlerle paylaşıyor.

1990 yılında başladığı Turist Rehberliğini eskisi kadar yoğun olmasa da sürdürüyor. Bu mesleği icra ederken devlet başkanlarından dini liderlere değin çok geniş bir kitleye ülkemizi tanıtmaya onuruna erişmiş. Bunların arasında en çok Umberto Eco'yu özlemle andığını söylüyor.

Yazar ayrıca kısa bir süre önce İstanbul Beyoğlu'nda, İstiklal Caddesi üzerinde bulunan İtalyan İşçi Yardımlaşma Derneği'nin tarihi Garibaldi binası restorasyonunu tamamladı. Yapı özellikle parselinde yapılan kazılarla ortaya çıkarılan Roma İmparatorluk dönemi mezarlığıyla haberlere konu olmuştur.

Çeşitli sivil toplum ve meslek kuruluşlarında yönetici görevi de üstlenen Dr. Sedat Bornovalı'nın çalışma alanları içerisinde İstanbul ve İtalyan kültür mirası özel bir yer tutuyor. Bu ülkenin Cumhurbaşkanı tarafından kendisine tevcih edilmiş Devlet Nişanı ve Şövalye unvanı bulunuyor.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 6

AYASOFYA NEDİR NERESİDİR? / 9

BİRİNCİ AYASOFYA / 13

İKİNCİ AYASOFYA / 19

ÜÇÜNCÜ AYASOFYA / 23

CEPHELER / 27

ÖNCE 1500 YILLIK BİR CEVELAN / 27

AYASOFYA'YA İLK ADIM / 63

KİMLER YAZDI KİMLER ÇİZDİ / 73

KİMLER ÇİZDİ? / 80

NASIL AYAKTA DURUYOR / 109

KENDİ GÖZÜMÜZLE GÖRMEYE DEVAM EDELİM / 115

MOZAİKLERİN İŞİLTİLİ DÜNYASI / 151

ASIRLARDIR OSMANLI'YA EMANET / 193

VE SONRASI / 217

ÇIKARKEN / 220

DİPNOTLAR / 228

RESİM KAYNAKLARI / 234

KAYNAKLAR / 235

ÖNSÖZ

Ayasofya bugün yılda milyonlarca kişinin ziyaret ettiği bir müze. Tüm mimarlık yapıtları arasında en önde gelenlerden bir tanesi, belki de bir numarası demek aşırıya kaçmak olur, önyargı olur. Önyargıya hakkımız yoksa da dünyanın bu köşesinden yazdığımız için pozitif ayrımcılığa hakkımız mutlaka vardır. Belki de sadece dünyanın bu köşesinde olmanın çok büyük ayrıcalığıyla bu esere hak ettiği önceliği verebilmiş olmanın, Ayasofya gerçeğini görebilmenin avantajıdır.

Ayasofya gibi dünya tarihine mâl olmuş bir yapıyı yüzyıllardır çeşitli konuların uzmanları çok farklı yönlerden inceledi. Sadece birkaç tanesini ansak bile etkileyici bir liste ortaya çıkar. Jeologlar taşlarını, speleologlar altyapıların içlerini, deprem uzmanları yer hareketlerine yanıtlarını, dendrokronologlar ahşap aksamının geçmişini incelediler ve incelemeye devam ediyorlar.

Ayasofya'yı da Boğaz gibi, çok araştıran, çok anlatan ve çok yazan çizen oldu. Kocaman ciltler, asırlardır Ayasofya'yla doldu. Daha yapıldığı günden itibaren Prokopios'la başlayan Ayasofya'yı yazma tutkusu sonraları yukarıda bahsettiğimiz gerçek anlamda bilimsel çalışmalarla da neredeyse takip edilemeyecek zenginliğe erişti. Bir yandan da takip edilemeyen, anlaşılamayan kısımların boşluğu efsanelerle dolduruldu. Bazıları folklorun parçası oldu, güzel oldu. Bazıları ise somut yanıtların yerini tuttu, o kadar güzel olmadı.

Ayasofya'ya ilk gidişimden (götürülüştüm) bu yana 40 yıldan fazla zaman geçmiş. Her fırsatta gezmeye, gezdirmeye devam ettim. Şansım yaver gitti sorduğum soruların birçoğunun yanıtını aldım. Aldığım yanıtların bir kısmını da paylaşmak görevdir düşüncesiyle, kuşkusuz zor bir görev ama bu satırları yazma kararı doğdu.

Bu arada da çok uzun yıllardır biriken Ayasofya derlemeleri de yavaşça bir araya geldi ve elden geldikince sadeleşince de izleyen sayfalardaki metin ortaya çıktı.

Önsözler iyi ki var, gönlümüzden geçen teşekkürlerin en azından bir kısmını kâğıda dökmemize fırsat sağlıyor. Bu küçücük kitapta yine o kadar çok kişinin emekleri bir araya geldi ki.

Her şeyin başında, kitaptan bağımsız her koşulda da Ayasofya Müzesi Müdürü Hayrullah Cengiz yasal sınırların olanak verdiği en üst çerçevede,

Ayasofya'yı daha iyi tanımam ve tanıtabilmem için bütün fırsatları her zaman tanıdım. Kendisine hem şahsım hem de meslektaşlarım adına şükran borçluyum.

Ayasofya'da yıllardır titiz restorasyon çalışmaları yürüten ve son aşamalar hakkında bilgi sahibi olmama fırsat tanıyan İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürü Dr. Olcay Aydemir ile kıymetli ekibine de çok teşekkür ediyorum.

Pek az görsel malzeme Ayasofya'yı Bahadır Taşkın'ın fotoğrafları gibi yansıtabiliyor. Kültür varlıklarını belgelemeye adanmış bir ömrün birikimini bizlerle cömertçe paylaştı; teşekkür edecek sözcük bulmak zor. Kitabın formatı ve kâğıt türü hem doğaya az zarar vermek hem de okurlara az yük olmak için mütevazı tutuluyor ve bu olağanüstü fotoğrafları hakkıyla yansıtmaktan çok uzak. Bu nedenle bakmaya doyamadığımız güzellikteki fotoğraflarının, bu sanat eserlerinin, sadece küçük bir kısmına yer verdik; galiba kıyamadık demek en doğrusu.

Birkaç yıl önce bir Boğaz gezimizde denk gelip, teknedeki inerken de Boğaziçi'ni yazmaya zorlayan Samet Altıntaş'ın aklına iki yıl aradan sonra Ayasofya'nın düşüvermesine de ayrı bir şükran borçluyum.

Saffet Emre Tonguç'un adını teşekkürlerle anmamak olmaz. Hem Ayasofya'yı geniş kitlelere çok sevdirdi. Hem de kendi 20 kitabına rağmen "yazmalısın" baskısını bana en çok yapanlardan bir oldu.

Çok kısa süre içerisinde hayata geçen bu yayın için Selim Ahmetoğlu'nu ve Çelebi Şenel'i çok yorduk. Zeynep Berktaş'ı zaten her zaman çok yoruyoruz o bir yenilik değil. Elleri dert görmesin.

Herkesin yaşamında silinmeyen dakikalar mutlaka vardır. Birçok başka vesile ve ortamda zevkle birlikte çalışma şerefine nail olduğum ancak hepsinden daha özel bir anda, Ayasofya'ya 27 yıl aradan sonra ilk kez yapılan Papa ziyaretinde henüz genç bir rehberken, büyük itimatla, yanında olmama ve bu kitapta aktarmaya çalıştıklarımın bir kısmını anlatarak Papa XVI. Benedictus'un ağırlanmasına katkıda bulunmama olanak veren, ne yazık ki aramızdan çok erken ayrılan Prof. Dr. A. Haluk Dursun'un aziz hatırasını, Ayasofya'ya geçen tüm emeklerinin yanı sıra bu çok özel vesile için minnetle anmak istiyorum.

Timaş Yayınları'nın büyük özveriyle renkli ve çok sayıda görselle yayınladığı bu kitap eğer Ayasofya hakkında daha fazla bilgilenme arzusunu teşvik edebilirse amacına fazlasıyla ulaşmış olacaktır.

AYASOFYA NEDİR NERESİDİR?

Ayasofya İstanbul'da denizden 40 m. kadar yükseklikte geniş bir arsanın içinde yükseliyor. Neredeyse 1.500 yıllık bir Bizans döneminin yapısı ancak tüm yapıyı hakimiyeti altına alan merkezdeki kubbe ve doğaları gereği Osmanlı dönemi eki olan köşelerdeki dört minareyle bilgisiz veya dikkatsiz bir gözlemcinin rahatlıkla bir Osmanlı camisi sanabileceği bir dış görünümü var.

Üzerinde bulunduğu zemin Trakya formasyonunun bir parçası ve Paleozoik dönemde oluşmuş 300 milyon yıllık grovak yani sert bir kaya.¹

Topkapı Sarayı'nın yanı başında, bu sarayın arazisini sınırlayan Sur-u Sultani'nin hemen dışında yer alıyor. Diğer yanda ise kendi adını taşıyan meydan, hemen ötesinde Osmanlı döneminden bu yana At Meydanı tabir edilen, antik dönemde

hipodrom olarak inşa edilmiş bulunan meydan ve bunun iki yanında da Sultanahmet Camii ve İbrahim Paşa Sarayı yer almakta.

Bulunduğu alan İstanbul'un antik yerleşim bölgesinde. Byzantium adıyla kurulduğu yerin hemen dışında kalıyor ancak ilk genişletmenin bile bu alanı içine aldığı söylenebilir ve yine de en geç M.S. 200 yılına doğru kent sınırları içine dahil olduğu kesin.

Neresi olduğunu anlar anlamaz “nedir?” bölümü için en temel tanımları yapmak şart: “Ayasofya” ismi ve buna Bizans döneminden kaynaklık eden Yunanca ifadenin Latin alfabesiyle yazılan şekliyle “*Hagia Sophia*” kalıbı “Tanrısal Bilgelik” şeklinde tercüme edilebiliyor. Bu isimde birçok kilise var ve Türkiye'dekiler hep “Ayasofya”ya dönüştürülmüş. Ama kent adı belirtmeden sadece “Ayasofya” denildiğinde İstanbul'daki anlaşıyor.²

Bu baştaki “tanrısal”, “ilahî” anlamındaki “Hagia/Aya” ifadesi özellikle Batı dillerindeki algılamalarda sorun oluşturuyor. “Bilgelik/Hikmet” kavramının aynı zamanda kişi adı olarak kullanılabiliyor olması Ayasofya'nın azizlik mertebesine ulaşmış bir kişiye ithâfen yaptırıldığı ve onun adını taşıdığı izlenimini uyandırabiliyor. Hemen arkasındaki, kendisinden biraz daha eski olan “Aya

İrini”de de durum çok farklı değil. “İrini” ifadesini yaklaşık olarak “Barış” kavramıyla ilişkilendirmek mümkün.

Burada dikkat çeken bir nokta henüz IV. yüzyılda, yani bugünkü Ayasofya inşa edilmeden önce yazan kilise tarihçisi Socrates’in (c. 380–450) bu yapılardan bir bütünü oluşturan iki ayrı kiliseden, herhangi bir “azizlik” vb. ifade eklemeksizin “Eirene” ve “Sophia” diye söz etmesidir. Yine de bahsedilen yapı bugünkü değil; aklımızda olsun.

Yapının yeri belki öncesinde de boş arsa değildi. Kuşkusuz Ayasofya eğer birçoklarıncı tahmin edildiği gibi, öncesinde var olan bir pagan tapınağının yerine yapıldıysa ve kısmen de olsa aynı temelleri kullandıysa yerleşimiyle ilgili bazı ayrıntıları Hristiyan öncesi dönemde aramak gerekecek ama bununla ilgili herhangi bir mimari veri ne yazık ki elimizde bulunmuyor.

Yapının kış gündönümünde (dolayısıyla da Noel bayramında) güneşin tam doğuş hattı üzerinde konumlandığı hesaplanmış. Ayasofya 33 derece kadar güneydoğuya yönelik durumda.

Bu hesabın hem Hristiyanlarca hem de öncesinde güneşe özel önem atfeden paganlarca yapılmış olması da mümkündür. Her

durumda da üst düzey bir gözlem ve astronomi bilgisi gerektirdiği olduğu belirgin bir gerçek.³ İstanbul'dan 61 derece kadar güneydoğu yönünde olan Kible'ye, yani Kabe'ye tam doğu yönündeki kiliselerden daha uyumlu oluşunu camiye dönüştürülmesiyle bağlantılı mucizelerden ziyade bu tercihle bağlantılı olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Bunu bilmeyen Osmanlıların bu sorunu zihinlerde çözen birçok efsaneler uydurmuş olmasını anlayışla karşılamamız gerekir.

Ayasofya'nın hem 537 hem de 562 yıllarındaki açılışlarında kış gündönümüne çok yakın tarihlerin (27 ve 23 Aralık) bilinçsizce seçilmiş olması çok büyük bir tesadüf olurdu. Yine de bu hesaplarla bağlantısı olup olmadığını da bugün bilebilmek çok zor.

Her ne kadar dinî temellerinin izini sürmeye çalışıyor olsak da tüm anıtsal binalar gibi Ayasofya da siyasi bir yapı olarak algılanabilir. Doğrudan iktidarın gücünü, zenginliğini ve inanç üzerindeki hakimiyetini yansıtmaktadır. Zaten ilk iki Ayasofya'nın ikisi de siyasi nedenlerle çıkan krizlerde, isyan sonucu, anlaşıldığı kadarıyla kasten yakılmış ve otoritesini yeniden tesis eden hükümdarlar tarafından daha görkemli şekilde yeniden inşa edilmiştir. Ayasofya mutlaka anıtsal bir mabet, dinî yönünün her zaman altı çiziliyor ancak eninde sonunda ibadetin daha makbul olması için yapıların irice olması gibi bir kaide yoktur. Herhangi bir dinde içinde ibadet edilecek yapının anıtsal olması gereği var mıdır bilmek mümkün değil. Hristiyan dininin kaynakları incelendiğinde de buna yönelik bir işaret yok gibi. Ayrıca ilk iki Ayasofya'yı yakan Hristiyanların akşamdan sabaha imansız hâle geldikleri için kilise yaktıklarına dair de bir kanaat bulunmamaktadır.

“Yaktıkları” dedik; evet hem de iki defa Ayasofya yaktılar. Bu nedenle “Ayasofya nedir?” sorusunun yanıtı farklı farklı. Her şeyin başında bugünkü Ayasofya en az 3. Ayasofya'dır. Günümüzdeki yapı da 1.500 yılda o kadar çok müdahaleye uğramış ki belki buçuk da eklessek haksız olmayız.

Öyleyse biraz geri dönelim ve birincisinden başlayalım:

BİRİNCİ AYASOFYA

İlkinin İstanbul'un İmparator Consantinus tarafından başkent yapılmasının (M.S. 330) hemen ardından, oğlu II. Constantius döneminde inşa edildiğini biliyoruz.

Birçok kaynakta çok eskiden, en azından Orta Çağlardan bu yana, Ayasofya'nın geçmişini İmparator Constantinus'la başlatan bilgilere rastlanabiliyor. İlerleyen yüzyıllarda ilk kilisenin Constantinus'a atfedilmeye başlanmasını basitçe daha "ünlü" bir imparator olmasına bağlamak da mümkün olabilir. Böylesi önemli bir kenti kuran ve Hristiyan olduğu efsanesi de bulunan Constantinus'un, Ayasofya'yı inşa ettirmiş olmasının da Hristiyan oluş anlatısını güçlendireceği kuşkusuzdur.

Her durumda da söz konusu kiliseyi çok az tanıyoruz. Belgelenebildiğimiz kadarıyla elimizde hiçbir kalıntısı bulunmuyor demiştik. Ayasofya'nın hemen arkasında hâlâ ayakta bulunan ancak Topkapı Sarayı'nı çevreleyen Sur-u Sultani'nin yapılmasıyla ayrı kalmış olan Aya İrini'yle bağlantılı olduğu, neredeyse bir bütün oluşturduğu anlatılıyor ve ona daha yakın konumlandırılmış olması muhtemel. İsmi de Ayasofya olarak tam oturmamış gibi görünüyor. Constantius dönemi yapısının yanmasının ardından yerine 404-415 yılları arasında inşa edilen ikinci yapıdan bile yıllar sonra derlenen *Notitia Urbis Constantinopolitana* isimli anonim yapıt dahi kiliseden "*Ecclesiam magnam*" yani özel isim kullanmadan yalın bir tarifile "büyük kilise" ifadesiyle söz ediyor.⁴ Ayrıca bir noktayı daha ekleyelim: Hiç şüphesiz, zaten sınırları oldukça dar olan kentin içinde yoğun bir yerleşim dokusunun arasında bulunuyor olmalıydı.

İlk Ayasofya'nın varlığından çok yokluğunu biliyoruz. Yapımından çok da yıkılıp yıkılışını. Aslında en azından 360 yılındaki açılışı hakkında bilgi edinebiliyoruz. Görkemli bir açılışı olduğu kesin ve o vesileyle İmparator Constantius altın ve gümüş hazineler, değerli taşlarla süslü sırmalı kumaşlar ve kapılar için de altın ipeliklerle dokunmuş perdeler bağışlamış.⁵

İlk yapının hemen yakınlarında dönemin imparatoru Arcadius'un eşi İmparatoriçe Aelia Eudoksia'nın gümüş bir heykeli diktilirmişti. Aslına bakılacak olursa ilk kilisenin yakılıp ortadan kalkmasına da bu heykel yol açmıştı. Tarihçi Sokrates bu heykelden, üzerinde yükseldiği porfir sütundan ve yüksek kaidesinden söz ediyor. Bugün giriş turnikelerinden hemen sonra görülebilen bir mermer kaide var ve dönemi için olağan olduğu şekliyle bir yüzünde Yunan bir yüzünde de Latin alfabeli yazıt bulunuyor. İmparatoriçenin adı hâlâ okunabiliyor. İki ayrı dilde birbirinin tam tercümesi değil tamamlayıcısı olan metinler söz konusu.

Mermer kaidenin İsviçreli Mimar Fossati tarafından 1847 yılında Darülfünun inşaatı için temel kazımı sırasında bulunması da kaynakların heykel için tanımladığı konuma uyuyor.⁶ Metne dikkatle bakıldığı zaman dili bilmeyen biri bile alfabeye biraz aşınaysa en azından “ΠΟΡΦΥΡΕΗΝ / porfir” sözcüğünü yani üzerindeki sütunun neredeyse kutsal sayılabilecek derecede prestijli taş malzemesinden söz ettiğini algılayabiliyor. Heykelden de yine “gümüş” ifadesiyle söz ediliyor. Gümüş kaplama bir heykel olduğunu var saymak mantıklı görünüyor. Tüm bu nedenlerle de ilk yapının tarihiyle ilgili elimizdeki tek somut verinin hem de yanmasının müsebbibi olan heykelin kaidesi olduğuna kesin gözüyle bakılıyor. Şunu da ekleyelim, alfabeyi iyi bilenler de çok heveslenmesin. Yazıtın önüne bir elektrik trafosu denk gelmiş durumda; artık gözlemlmek çok kolay olmayabiliyor. Trafosuz da biraz ârafta kalmış. Geçiş turnike sisteminin hemen yanında. Bahçenin kordon arkası, girilemez bir köşesinde.

Bu heykel kaidesi “*in situ*” bulunmuşken öncelikle eski eser olduğu için Arkeoloji Müzesinin atası olan Müze-i Hümayun'a götürülmüştü. Daha sonra Ayasofya müzeye çevrilince, haklı olarak burayla doğrudan ilişkisi bulunması nedeniyle Ayasofya'ya getirildi ve girişe yakın bir yere, bir nevi tarihsel sıralamaya uyacak şekilde teşhire yerleştirildi. Bakınca zaten görülüyor ki üzerindeki sütun porfir değil. Tepesinde de heykel yok. Sadece serbest bir kaide olmadığını, üzerinde sütun ve bir eser daha bulunduğunu hatırlatabilmek

İmparatoriçe Aelia Eudoksia'nın heykeli Birinci Ayasofya'nın yok olmasına yol açmıştı. Kaidesinde ismi hâlâ okunabiliyor.

amacıyla müzeciler tarafından yapılmış yararlı bir düzenleme. Zaten başlık da en az bir yüzyıl daha geç tarihli.

Okumak zor demiştik; o nedenle biz (serbest çeviriyle de olsa) yazıtları aktarmaya çalışalım: Bahçe tarafından bakıldığında Yunanca kitabe “bakınız İmparatorların kente hükmettiği yerde porfir sütun ve gümüş İmparatoriçe. İsmi nedir diye soracak olursanız Eudoksia. Peki onu buraya kuran? Asil Vali, yüce konsüllerin soyundan Simplicius.

Trafoyla arasındaki Latince metin ise “Efendimiz, ebedi İmparatoriçe Aelia Eudoksia’ya. Senatör oğlu olarak doğmuş Kent Valisi Simplicius’un adağı.”

Bu heykelin durması gerekirken gelip geçmesinin, sadece kaidesinin kalmasının sebebi ise ilk Ayasofya’yı da yok eden isyan ve başrolünde (içeride tekrar göreceğimiz), gelip geçmeyen, hatta azizlik mertebesine yükselen bir isimle düştüğü uyuşmazlık: Dönemin piskoposu ve çok güçlü belagati nedeniyle “altın ağızlı /

Chrisostomos” olarak tanınan İohannes, İmparatoriçe hakkında, heykelin ve çevresinde oluşan atmosferin, hemen yanındaki Ayasofya’nın kutsiyetine hâle getirdiğine dair ağır sözler sarf etmiş. Bu da sonunda sürgün sebebi olmuş ve yandaşlarının yanıtı ise çevredeki birçok yapıyla birlikte kiliseyi de ateşe vermek şeklinde gelişmiş. İlk kilisenin ahşap malzeme oranı zaten çok yüksek olmuş olsa gerek. En azından çatısı mutlaka ahşap ve bunun tutuşmasının getirdiği çok kuvvetli yangın o gün var olduğu söylenen rüzgarla birleşince hem Ayasofya hem de çevresi için büyük bir tahribat kaçınılmaz olmuş.

Olayları ayrıntısıyla Sokrates’ten öğreniyoruz. Tarih 20 Haziran 404.⁷

Bu ilk kiliseyle (özellikle yok olmasıyla) son derece yakından bağlantılı olan Patrik Altın Ağızlı İohannes’in kendisi değil de sadece naaşı İstanbul’a dönüyor. Hem de iki kere. Öncelikle 438 yılında, Kutsal Havariler Kilisesi’ne defnediliyor. Yüzyıllar sonra 1204’te IV. Haçlı Seferi sırasındaki yağmayla Roma’ya götürülüyor ve Vatikan’a yerleştiriliyor. Aradan tekrar yüzyıllar geçiyor ve 2004 yılında ise Papa II. İohannes Paulus tarafından röliklerinin anlaşıldığı kadarıyla en azından bir kısmı İstanbul’daki Rum Ortodoks Patrikhanesi’ne iade ediliyor. Bugün Fener Rum Patrikhane Kilisesi’nin kuzey nefinde yine IV. yüzyılda İstanbul patrikliği yapmış Nazianzoslu Aziz Gregorios Theologos’un yanında istirahat ediyor.

İlk defnediliği yer Kutsal Havariler Kilisesi demiştik. Bu kilisede, Havari Andreas dışında İncil yazarı Luka ve Aziz Timotheos’un rölikleri muhafaza edilirken Ayasofya’nın sırası daha sonra gelmiş gibi görünüyor. Ayasofya büyük ama kutsallıkta hâlâ geriden geliyor.

Zaten İstanbul erken Hristiyanlık adına çok bereketli bir kent değil. Kenti dinî açıdan da önemli bir başkent hâline getirmek için ismi Roma’yla özdeşleşmiş olan Aziz Petrus’un ağabeyi ve hatta Hz. İsa’ya daha önce inanıp kardeşine bizzat tanıştırdığından ötürü daha kıdemli bir Hristiyan olan havari Aziz Andreas’la bir bağ geleneği

oluşturulmuş. Ayasofya'dan önce, azizlerle zaten sıkı olmayan somut bağlar, rölikler söz konusu olduğunda da büyük ölçüde bir başka kiliseye yoğunlaşmış: İmparator Konstantinos'un yaptırdığı ve mezarı olarak da kullanıldığı bilinen, bugün yerinde Fatih Camisi bulunan Kutsal Havariler Kilisesi. Dolayısıyla Ayasofya; görkemli oluşu, çok kalabalık ayinler düzenlenebilecek oluşu, saraya yakınlığı gibi birçok niteliğiyle öne çıksa da kutsal atıfları görece zayıf bir yapı sayılabilirdi.

Bunları hatırlattıktan sonra Eudoksia kaidesi hakkında bir güzel haber verelim. Yeni teşhir projesinin onaylandığı teyit edilmiş durumda. Yakın zamanda daha içerideki bir noktada rehberlerin gruplarına önceki Ayasofyaları tanıtmaya başlayabileceği bir yerde, yazıtları da okunabilecek şekilde gözlemlenebilecek.

Patrik ve İmparatoriçe arasındaki bu kavganın hikayesi Ayasofya'nın ilk yapısından çok daha kalıcı olmuş ve yüzyıllar boyunca anlatılmış hatta resmedilmiş.

İmparatoriçe Eudoksia ve Patrik İohannes Chrysostomos arasındaki mücadele 19. yüzyıl sonunda, Jean-Paul Laurens'in fırçasından hayali bir Bizans ortamında.

Her ne kadar hayalî olsa da 19. yüzyıl Fransız akademik stili gibi coğrafi ve tarihsel hiçbir bağ göstermeyen akımların bile konusu olabilmış. Jean-Paul Laurens'ın bir tablosunda her ne kadar Ayasofya'yla ilişki kurmaya olanak bulunmasa da bu kavganın yer edişini izlemek mümkün. Patrik öfkeyle İmparatoriçe'ye el kol sallıyor. Bulunduğu yer kaba bir ahşap ambon. Oysa ilk kürsünün bile ne derece zenginliklerle dolu olduğunu biliyoruz. İmparatoriçe erken Bizans sanatına göndermeler yapan bir locadan bakıyor. Ancak locanın tonozundaki bütün mozaik süslemeler Bizans İmparatorluğu'nun batıdaki başlıca kentlerinden biri olan Ravenna'dan ilham almış görünüyor. İmparatoriçe'nin başının hizasındaki kuzulara burada özel bir dikkat göstermek gerekiyor. Çünkü henüz Ayasofya kazıları yapılmamış ve ikinci Ayasofya'da karşılaşacağımız çok benzer figürler gün ışığına çıkmamış. Arka salondaki sütunlar ise bugünkü Ayasofya'nın başlıklarına öykünüyor. Belli ki sanatçı Ayasofya'dan tümüyle habersiz değil. Ama ambonu yerleştirdiği yer ve yön bile yanlış. Münazara kürsüsü gibi duruyor. Kuşkusuz kendi dönemi içerisinde İstanbul'a ve geçmişine gösterilen ilginin en önemli odak noktalarından bir tanesi olarak hep Ayasofya merkezde duruyor.

İşte bu hayalî de olsa görkemli görüntülerin Ayasofya'sı, bir heykelden çıkan gerilimle tarihin sayfalarında yok oluyor. Ama sırada daha iyisi var.

İKİNCİ AYASOFYA

Yeniden inşa edilirken nasıl bir plan uygulandığı hakkında fazla bir bilginiz yok. Ancak yine de kaynaklar ilk yapıdan çok daha fazla ikincisini anlatıyor, bilgiler netleşiyor. Bir kere en azından yerini kesin olarak biliyoruz: Bugünkü yapının altında. Kazılarla gün ışığına çıkartılan ve günümüzde yapının bahçesinde gözlemlenebilen taş eserlerin, kapsamlı ve şatafatlı işçiliğinden yola çıkarak hiç de sıradan bir yapı olmadığını söylemek mümkün. Zaten kapladığı alan da neredeyse bugünkü yapıyla kıyaslanabilecek derecede geniş. Ancak bu da bugünkü Ayasofya'nın aksine, önceki gibi ahşap çatılı bir bazilika. Bu tür plan şemaları mühendislik açısından büyük zorluklar arz etmiyor ama yine de çeşitli nedenlerle inşaat günümüz Ayasofya'sından bile uzun sürüyor. İstanbul'un hâlâ ayakta duran ve dünyanın en görkemli duvarlarından bir tanesini oluşturan kara surlarının da II. Theodosius döneminde yapıldığına dikkat çekerek bu iki projenin bir arada yürümesinden ötürü de ikinci Ayasofya'nın yapımının uzun sürdüğü düşünülüyor.⁸ İlk yapının yanmasından kısa süre sonra İmparator Arcadius hemen yeni Ayasofya'yı inşa ettirmeye başlıyor. Ancak kısa süre içinde ölmesi ve yerine geçen II. Theodosius'un yalnızca 7 yaşında olmasının duruma etki edip etmediği net değil. Her durumda da yeni imparator 14 yaşına geldiğinde kilise tekrar açılıyor (M.S. 415).

İmparator Arcadius'un inşaatı çok önem verdiğini anlamak zor değil. Daha ölmeden, ikinci Ayasofya'ya Peygamber İsmail'in röliklerini getirtiyor. Henüz tamamlanmamış, hatta inşaatı yeni başlamış bir yapıya bir peygamberin kutsal hatıralarının getirilmesi belki de inşaatı destek olması, en azından çalışanlara önemli bir motivasyon sağlaması amacı da vardı.

Herhangi bir yere peygamber rölikleri getirmek, yanarak yok olmuş bir kilisenin sıradan bir inşaat şantiyesinden daha yüksek bir itibar elde etmesinin pratik bir yöntemi olsa gerek. Anlaşıldığı kadarıyla rölikler Ayasofya'da kalıcı olarak bulundurulmuyor, İstanbul'u ve kentin başka kiliselerini önemli kılmak üzere şehre

getirilen rölikler, yapının da tarihine yeni bir kutsallık katmanı ekleyecek şekilde öncelikle burada bir miktar zaman geçirerek katkıda bulunuyor.

Bu amaca hizmet etmesi için Ayasofya'nın ikinci açılışı sırasında Hz. Yusuf ve Hz. Zekeriya'nın rölikleri yapıya dahil edilmiş. Ama yine de bu isimler döneminde bile halk arasında en popüler isimler değil. Ayrıca kendine göre önemli bir bayram, etkinlik, kutsal tarihle ilgili bir atıf barındırmayan bir yapı.⁹ Hristiyanlık açısından önemi hâlâ biraz eğreti.

Birincisinin aksine kazılar sayesinde elimizde İkinci Ayasofya hakkında somut birçok veri bulunuyor. Onları ileride, yerlerinde inceleyeceğiz.

Her üç Ayasofya'da da kutsallık, simgesellikten çok anıtsal ölçekle elde edilmeye çalışılmış gibi duruyor.¹⁰ Ama bunu söylerken nüanslarla da kutsallığın binaya katılmaya çalışıldığını eklemek şart ve örneğin Ayasofya'nın Hristiyan dönemi kutsal emanetleri arasında "kutsal kuyu"nun da adını anmak gerekiyor. Binanın Bizans İmparatorluk Sarayı'na doğru olan güneydoğu köşesinde Hz. İsa'nın Yuhanna İncili 4'te kenarına oturarak dinlendiği kuyu bileziğinin bulunduğu inancı da yine Ayasofya'nın Hristiyan tarihiyle bağlarını kuvvetlendirme etkisi yapan unsurlardan. Bugün yapının o bölümü ziyaretçilere açık değil. Ancak kuyunun da zaten orada durmadığını söylemek kolay.

Kutsal olmak için anıtsallık da kendi içinde kuşkusuz bir simge. Herkes neyi yüce, ulu, görkemli buluyorsa görkemli anıtları onunla bağdaştırıyor olmalı. Muhtemelen de bu nedenle büyük eserler kolay kolay paylaşılamıyor.

Diğer yandan tarih boyunca Ayasofya'nın nesini talan edip Ayasofya'nın kendinden ayırarak paylaşsalar kar etmemiş. Ayasofya'dan çıkan her şey değerini kaybetmiş. Dışarıda ne olacaksa ancak o kadar sıradan hammadde kıymetine geri dönmüş.